Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології

Кафедра психології

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
_____ проф. Ю. О. Лянной
«___» _____ 2021 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА

Курсів підвищення кваліфікації
(назва навчальної дисципліни)

галузь знань 05 соціальні та поведінкові науки
(шифр і назва галузі знань)

спеціальність 053 психологія
(шифр і назва)

(назва)

Мова навчання українська

Розробник програми:
кандидат філософських наук,
доцент доцент кафедри психології
Вертель Антон Вікторович

Суми – 2021

1. Мета та завдання програми підвищення кваліфікації

Програма розроблена відповідно, спрямована на формування у слухачів курсів підвищення кваліфікації основних компетенцій психолога, здатного до надання кваліфікованої психологічної допомоги фізичним особам, організаціям, окремим групам населення, самостійної роботи та продовження освіти за науковими програмами з психології. Метою курсів підвищення кваліфікації є підготовка конкурентоспроможного фахівця в галузі психології, який володіє необхідними компетентностями для ефективної реалізації основних видів професійної діяльності психолога в різних сферах життєдіяльності з врахуванням потреб і запитів сучасного ринку праці регіонального та загальнодержавного масштабу.

Курс розрахований на 150 годин (5 кредитивів ЄКТС).

2. Очікувані результати

Вміти організовувати та проводити психологічне дослідження із застосуванням валідних та надійних методів. Узагальнювати емпіричні дані та формулювати теоретичні висновки. Робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій. Розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість Розробляти просвітницькі матеріали та освітні програми, впроваджувати їх, отримувати зворотній зв'язок, оцінювати якість. Доступно і аргументовано представляти результати досліджень у писемній та усній формах, брати участь у фахових дискусіях. Вирішувати етичні дилеми з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності. Здійснювати адаптацію та модифікацію існуючих наукових підходів і методів до конкретних ситуацій професійної діяльності. Володіти ефективними методиками консультативної діяльності з клієнтами різних соціальних груп. Вміти здійснювати завершений цикл надання консультативної психологічної допомоги, глибоко опанувавши методами та технологіями психологічного консультування.

3. Програма курсів підвищення кваліфікації

3.1. Інформаційний зміст курсів підвищення кваліфікації

Тема 1. Сучасні засоби психодіагностики.

Стан сучасної психодіагностики. Професійні вітчизняні методики розроблені у відповідності з міжнародними вимогами APA, EFPA, BPS. Психодіагностична та психометрична культура сучасних психологівкористувачів. Взаємодія вітчизняної психодіагностики та зарубіжної тестології. Сучасні норми професійної етики психодіагноста.

Сучасні методи дослідження психічних станів. Психічні стани людини як предмет емпіричного дослідження у сучасній психології. Сучасні методи дослідження психічних станів. Психологічні методи оцінки психічних станів. Методики суб'єктивної оцінки психічних станів.

Комплексні методи оцінки психічних станів. Труднощі в психодіагностиці психічних процесів. Сучасні діагностичні засоби вивчення пізнавальних процесів. Сучасні діагностичні засоби вивчення емоційно-вольових процесів. Діагностика вольового самоконтролю. Дослідження вольової саморегуляції. Дослідження психічних станів особистості в особливих та екстремальних умовах і деяких конкретних видах діяльності. Вивчення психічних станів військових та правоохоронців. Вивчення психічних станів спортсменів. Вивчення психічних станів учнів та студентів у ситуаціях екзаменаційного стресу. Сучасні методи діагностики психічних процесів. Сучасна діагностика особистості та особистісних властивостей. Сучасні засоби психодіагностики в клінічній практиці. Сутність клінічного діагнозу.

Тема 2. Візуальна психодіагностика.

Методологічні основи візуальної психодіагностики. Візуальна психодіагностика як метод вивчення індивідуальних особливостей

особистості. Невербальна поведінка особистості. Дистанція у спілкуванні. Види, класифікація жестів і їх значення. Руки як бар'єр. Захисний бартер сформований за допомогою ніг. Психологічні особливості видів сміху. Основні положення голови. Особливості дихання. Жести та їх інтерпретація. Види, класифікація жестів і їх значення. Класифікація жестів. Вивчення звичок.

«Мова обличчя» і її вивчення. Фізіогноміка. Риси обличчя – риси характеру. Мімічні прояви емоційних реакцій людини. . Обличчя людини як об'єкт психологічного пізнання. Погляд та його види. Сигнали очей та їх значення. Чоло і його інтерпретація у візуальній психодіагностиці. Ніс і його різновиди. Рот і його особливості.

Тіло як візуальний засіб ідентифікації особистості. Конституційна теорія особистості на основі виділення чотирьох основних типів конституції будови тіла. Візуальні засоби дослідження особистості. Спостереження, непряме спостереження. Графологічний метод діагностики особистості. Загальні прийоми візуальної психодіагностики при аналізі почерку. Методики невербального тестування. Функціональна асиметрія мозку. Психогеометричні типи особистості. Одяг як носій інформації про людину.

Тема 3. Діагностика і корекція аномального розвитку.

Особливості розвитку, навчання та виховання дітей з вадами психофізичного розвитку. Діти з порушеннями психофізичного розвитку. Відбір дітей у спеціальні заклади. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей з порушеннями мовлення. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей із затримкою психічного розвитку. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей з порушеннями опорно-рухової системи. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей з порушеннями слухової функції. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей з порушеннями зорової функції. Особливості розвитку, навчання та виховання дітей з порушеннями інтелекту.

Психолого-педагогічна корекція відхилень у розвитку. Психолого-педагогічна корекція відхилень у поведінці дітей. Поняття про соціопатію. Причини соціопатії. Прояви делінквентої поведінки. Характеристики адиктивної (залежної) поведінки. Характеристика суїцидної поведінки. Біологічні, соціальні та психологічні детермінанти відхилень у поведінці. Психолого-педагогічна профілактика девіантної поведінки. Психолого-педагогічна інтервенція девіантної поведінки.

Тема 4. Вікова психокорекція.

Основні питання теорії та практики психокорекції. Предмет та завдання психокорекції. Психокорекційна ситуація. Принципи психокорекції. Форми організації психокорекційного процесу. Основні етапи психокорекційної роботи. еалізація принципу особистісного саморозвитку у віковій психокорекції. Місце авторського підходу «Вікова психокорекція» в практиці надання психологічної допомоги. Психологічний супровід саморозвитку особистості у віковій психокорекці. Методи корекції особистісних проблем і поведінки. Використання методів когнітивної терапії з корекційною метою. Використання методів гештальттерапії та психодрами з корекційною метою. Використання сугестивних методів з корекційною метою.

Використання тілесно-орієнтованих методів та ігрової терапії з корекційною метою. Використання методів зображувальної терапії та музики з корекційною метою. Еклектичний підхід у корекції психологічних проблем і поведінки особистості. Інтегроване використання різних методів з корекційною метою. Особливості вибору та поєднання методів психокорекції з метою посилення ефективності розв'язання психологічних проблем особистості. Використання різних методів корекції з метою зниження психічного напруження, відреагування почуттів та переживань. Використання різних методів корекції з метою розв'язання внутрішнього конфлікту, поглиблення розуміння себе та інших людей. Використання різних методів впливу з метою корекції самооцінки, підвищення почуття

самоповаги, впевненості в собі. Використання різних методів корекції для самонастрою і саморегуляції психоемоційних станів і поведінки.

Тема 5. Профілактика та корекція відхилень у поведінці.

Поняття, чинники та умови забезпечення норми соціально-психологічного буття та розвитку особистості. Визначення поняття норми та з'ясування природи відхилень у поведінці і розвитку особистості. Психопрофілактика як запобігання виникнення відхилень і створення умов повноцінного буття та розвитку особистості. Проблема психологічного здоров'я та психогігієни особистості. Визначення психосоматичних станів. Поняття особистісної (індивідуальної) та соціальної психогігієни. Саногенний потенціал особистості. Ставлення до дійсності. Усвідомлення буття. Смисл життя. Самоаналіз, самовизначення, саморегуляція, самокорекція і саморозвиток особистості.

Психологічне здоров'я та самоактуалізація особистості. Профілактика і корекція відхилень у поведінці осіб різного віку. Профілактика і корекція відхилень у поведінці дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Профілактика і корекція відхилень у поведінці підлітків і юнаків. Профілактика і корекція відхилень у поведінці молоді і дорослих.

Загальна характеристика ситуацій психологічного ризику. Стресові ситуації. Психопрофілактика і психокорекція емоційної рівноваги. Ситуації іспитів, ситуації втрат, ситуації реадаптації. Вікові кризи дорослих. Аналіз та осмислення життєвої ситуації. Подолання важких життєвих ситуацій. Психопрофілактика у ситуаціях ризику. Природа залежної поведінки: алкогольна, нікотинова, наркотична, культова залежність, созалежність. Психопрофілактика, психокорекція залежної поведінки. Психологія суїцідальної поведінки. Ескапізм, як механізм психологічного захисту. Поведінкові прояви регресії.. Акцентована активність як поведінка ризику: екстремальні види спорту, ігроманія, інтернет-залежність, надмірне занурення в роботу, перфекціонізм.

Тем 6. Психологія роботи з різними соціальними групами.

Цільові соціальні групи клієнтів та обґрунтування необхідності роботи з ними. Особливості статусу клієнта в соціально-психологічній роботі з різними соціальними групами клієнтів. Основні методи роботи з клієнтами з різних соціальних груп у психології. Особливості психологічного забезпечення роботи з клієнтами з різних соціальних груп. Основні підходи до діагностичної, корекційно-реабілітаційної та профілактичної роботи з клієнтами різних соціальних груп. собливості використання сучасних форм і методів роботи з різними соціальними групами клієнтів. Психологія роботи з різними типами сімей. Особливості роботи з сім'єю «групи ризику». Соціально-психологічна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями. Специфіка роботи соціального психолога з розв'язання проблем особистого характеру у військовослужбовців. Специфіка роботи психолога з сім'ями військовослужбовців.

Соціально-психологічна робота зі спортсменами. Принципи організації та зміст соціально-психологічної роботи у сфері зайнятості. Принципи організації та зміст соціально-психологічної роботи з людьми з особливими потребами (з інвалідністю). Особливості соціально-психологічної роботи з особами з відхиленнями у правовій самосвідомості. Основні напрямки та методи соціально-психологічної роботи із молоддю. Соціально-психологічна робота з людьми похилого віку. Організація соціально-психологічної роботи з клієнтами, що потребують екстреної соціальної допомоги. Соціально-психологічні аспект роботи з маргінальними групами населення.

Тема 7. Психологія конфлікту та медіаторства.

Конфліктологія як галузь наукового знання. Конфлікт як соціально-психологічне явище. Структурна модель конфлікту. Складові структури конфлікту та їх специфіка. Динаміка конфлікту, механізми розвитку. Етапи і фази конфлікту. Основні моделі поведінки особистості в конфліктній взаємодії. Стратегії поведінки учасників конфлікту. Двомірна модель

стратегії поведінки в конфлікті Томаса-Кілмена. Характеристика основних стратегій поведінки. Психологічні причини конфліктів. Протиріччя як джерело конфлікту. Внутрішньо-особистісний конфлікт: поняття, види, моделі поведінки. Переживання як основа внутрішньо-особистісних конфліктів. Конфлікти у різних сферах та формах взаємодії людей. Міжособистісні конфлікти.

Психологія попередження та управління конфліктами. Превентивна психологія конфлікту. Психодіагностика як засіб прогнозування конфлікту. Психотехнології управління конфліктами. Психологічний контекст управління конфліктами. Стиль поведінки учасників як умова і засіб вирішення конфлікту. Технології конструктивного спілкування та раціональної поведінки в конфлікті. Форми і стратегії завершення та вирішення (розв'язання) конфлікту. Психотехнології вирішення конфліктів. Медіація як процес переговорів в конфлікті. Посередництво як сучасна психотехнологія вирішення конфліктів. Медіація як процес переговорів за участю третьої нейтральної сторони як особливий соціально-психологічний процес, де провідна роль належить посереднику-медіатору. Медіація як одна з форм вирішення конфліктів. Психологія переговорного процесу вирішення (розв'язання) конфліктів.

Тема 8. Психологічна допомого у кризових ситуаціях.

Поняття і класифікація надзвичайних та кризових ситуацій. Робота психолога в осередку екстремальної ситуації. Посттравматичний стресовий розлад: моделі та діагностика. Психотерапія посттравматичного стресового розладу. Загальні підходи до психотерапії ПТСР. Психотерапія емоційних травм методом десенсибілізації та переробки рухами очей (ДПРО).

Насильство над жінками Домашнє (сімейне) насильство. Особливості консультування жертв сімейного насильства. Насильство над дітьми Різновиди насильства над дітьми. Емоційне насильство. Психологічне насильство. Фізичне насильство. Сексуальне насильство. Насильство у

школі. Суїцидальна поведінка Консультування суїцидальних клієнтів. Консультування вцілілих після самогубства. Підтримка для консультанта. Групова кризова психотерапія. Синдром втрати Горе втрати як процес. Консультування клієнта, який переживає втрату. Тренінг «зцілення від горя». Тренінг з короткострокової терапії. Вторинна травма Синдром вигоряння і вторинна травма. Оцінка вторинної травматизації. Супервізії. Робота з вторинною травмою.

Тема 9. Сучасні технології психологічного консультування.

Консультування у методі Позитивної психології і психотерапії Н. Пезешкіана. ринцип надії: консультування у руслі позитивного підходу. Принцип балансу: змістовне консультування. Симптоматичний рівень. Диференціально-аналітичний рівень консультування. Диференційний аналіз в термінах актуальних здібностей, внутрішній конфлікт та актуальні здібності. Базовий рівень: базовий конфлікт та його гармонізація. Чотири базові емоційні установки, етапи взаємодії. Технологія консультування в руслі п'ятикрокової моделі.

Екзистенційній та інтегративний підходи у психології та психотерапії. Використання екзистенційного підходу у консультативній діяльності. Фундаментальні мотивації екзистенції як дієва структура екзістенційно-аналітичного аналізу. Терапевтичний та консультативний процес в екзистенційному аналізі. Терапія контакту-у-стосунках: тенденції використання у консультативній практиці. Сучасні тенденції використання коученгових технологій у консультуванні. Лайф-коучинг: технології побудови життя. Робота психолога з мотиваційним компонентом досягнення результату. Підходи до розуміння видів мотивації у коучінгу: справжня і хибна мотивація. Планування: стратегія і тактики. Тайм-менеджмент. Техніки посилення мотивації.

Тема 10. Короткотривале кризове консультування.

Теоретичні основи та дослідницькі проблеми короткотривалого кризового консультування. Кризове консультування та кризова терапія – зони відповідальності, впливу та очікувані результати Короткотривале кризове консультування у роботі із постраждалими внаслідок психотравмуючих ситуацій. Можливості та обмеження психолога консультанта у роботі з травмою. Розуміння стресу як системи адаптаційних механізмів людини до умов, що змінились. Психологічний захист та допінг механізми. Посттравматичний розвиток.

Подолання наслідків психотравми: невідкладна психологічна допомога. Гострі симптоми та ризики виникнення ПТСР. Консультування клієнта, що знаходиться у постстесовому стані. Особливості опитування: безпека, симптоматика, соціальні контакти, статус травми (кризової ситуації). Важливість скерування. Інтервенції при гострій травмі: зняття напруги, перша психологічна допомога; Когнітивно-поведінкові втручання. Дебрифінг стресу, пов'язаному з травматичною подією.

Особливості проведення короткотривалого кризового консультування. Надання психологічної допомоги різним категоріям постраждалих. Телефон довіри: організація, зміст та методика надання психологічної допомоги в сучасних вітчизняних умовах. Кризове консультування під час горювання. Коморбідні стани у клієнта. Коморбідність при ПТСР. Уміння виявляти ознаки органічних психічних захворювань, адиктивні розлади.

3.2. Структура та обсяг навчальних дисциплін

Назви тем	Всього	Лекції	Практичні	Самостійна робота
Тема 1. Сучасні засоби психодіагностики.	15	2	1	12
Тема 2. Візуальна психодіагностика.	15	2	1	12
Тема. 3. Діагностика і корекція аномального розвитку	15	2	1	12
Тема 4. Вікова психокорекція.	15	2	1	12
Тема 5. Профілактика та корекція відхилень у поведінці.	15	2	1	12
Тема 6. Психологія роботи з різними соціальними групами.	15	2	1	12
Тема 7. Психологія конфлікту та медіаторства.	15	2	1	12
Тема 8. Психологічна допомого у кризових ситуаціях.	15	2	1	12
Тема 9. Сучасні технології психологічного консультування.	15	2	1	12
Тема 10. Короткотривале кризове консультування.	15	2	1	12
Усього годин	**150**	**20**	**10**	**120**

Лекційний курс

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Сучасні засоби психодіагностики.	2
2.	Візуальна психодіагностика.	2
3.	Діагностика і корекція аномального розвитку	2
4.	Вікова психокорекція.	2
5.	Профілактика та корекція відхилень у поведінці.	2
6.	Психологія роботи з різними соціальними групами.	2
7.	Психологія конфлікту та медіаторства.	2
8.	Психологічна допомого у кризових ситуаціях.	2
9.	Сучасні технології психологічного консультування.	2
10.	Короткотривале кризове консультування	2
Разом		**20**

Практичні (семінарські) заняття

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Сучасні засоби психодіагностики.	1
2.	Візуальна психодіагностика.	1
3.	Діагностика і корекція аномального розвитку	1
4.	Вікова психокорекція.	1
5.	Профілактика та корекція відхилень у поведінці.	1
6.	Психологія роботи з різними соціальними групами.	1
7.	Психологія конфлікту та медіаторства.	1
8.	Психологічна допомого у кризових ситуаціях.	1
9.	Сучасні технології психологічного консультування.	1
10.	Короткотривале кризове консультування	1
	Разом	**10**

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Сучасні засоби психодіагностики.	12
2.	Візуальна психодіагностика.	12
3.	Діагностика і корекція аномального розвитку	12
4.	Вікова психокорекція.	12
5.	Профілактика та корекція відхилень у поведінці.	12
6.	Психологія роботи з різними соціальними групами.	12
7.	Психологія конфлікту та медіаторства.	12
8.	Психологічна допомого у кризових ситуаціях.	12
9.	Сучасні технології психологічного консультування.	12
10.	Короткотривале кризове консультування	12
	Разом	**120**

4. Рекомендована література

Основна:

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія: навчальний посібник. К.: Каравела, 2016. 370 с.
2. Ассанович М. А. Клиническая психодиагностика. Специализированные методики и опросники. Гродно: ГрГМУ, 2013. 520 с.
3. Афанасьєва Н. Є. Основи психогігієни та психопрофілактики: навчальний посібник. Х.: НУЦЗУ, 2016. 91 с.
4. Бріер Дж., Скотт К. Основи травмофокусованої психотерапії. Львів: Український інститут КПТ, 2015. 448 с.
5. Васьківська С.П. Технологія консультування. К.: Главник, 2005, 96 с.
6. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції. Навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2017. 384 с.
7. Пушкарев А. Л., Доморацкий В. А., Гордеева Е. Г. Посттравматическое стрессовое расстройство: диагностика, психофармакотерапия, психотерапия. М.: Изд. Института психотерапии, 2000. 128 с.
8. Титаренко Т. Життєві кризи: технології консультування. Друга частина. К.: Главник, 2007. 176 с.
9. Яхно Т. П. Куревіна І. О. Конфліктологія та теорія переговорів. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.
10. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 2004. 679 с.

Додаткова:

1. Аллахвердова О. В., Карпенко А. Д. Медиация – переговоры в ситуации конфликта. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2010. 177 с.
2. Арнц А., Якою Г. Схема-терапія: модель роботи з частками. Львів.: «Свічадо», 2014, 254 с.
3. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

4. Гуревич, К. М. Дифференциальная психология и психодиагностика: избранные труды. СПб.: Питер, 2008. 336 с.
5. Долинська Л. В., Матяш-Заяц Л. П. Психологія конфлікту: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Каравела, 2010. 303 с.
6. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: методичні рекомендації / автори-упорядники В. М. Гороленко, В. В. Острова, І. І. Ткачук; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с.
7. Еремина Т. И. Визуальная психодиагностика: экспресс-методы идентификации личности по внешности, мимике и жестам. М.: Голос, 2012. 200 с.
8. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник. К.: Главник, 2007 127 с.
9. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання.: науково-методичний посібник. К.: Видавництво «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
10. Кондрашенко В. Т., Донской Д. И., Игумнов С. А. Общая психотерапия. Минск Издательство: Высшая школа, 2003. 464 с.
11. Ложкін Г. В., Повякель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник К.: ВД «Професіонал», 2006. 416 с.
12. Малкина-Пых И. Г. Возрастные кризисы: Справочник практического психолога. М.: Издательство Эксмо, 2004. 896 с.
13. Моховиков А.Н. Введение к клинико-психологическому разделу. Суицидология: прошлое и настоящее. Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и художественных текстах / сост. А.Н. Моховиков. М.: Когито-центр, 2016. 455 с.
14. Неурова А.Б., Капінус О.С., Грицевич Т.Л. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості: Навчально-методичний посібник. Львів: НАСВ, 2016. 181 с.

15. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 2 / Загальна редакція: Л. Царенко. Київ.: Наукова думка, 2018. 240 с.
16. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия. М.: Медицина, 2006. 464 с.
17. Поліщук С. А. Методичний довідник з психодіагностики: навчально-методичний посібник. Суми: Університетська книга, 2009. 442 с.
18. Роджерс К. Консультирование и психотерапия: новейшие подходы в области практической работы. М.: Психотерапия, 2016. 512 с.
19. Рудестам К. Групповая психотерапия. СПб.: Питер-Юг, 2006. 384 с.
20. Тарабрина Н. В., Лазебная Е. О., Зеленова М. Е. и др. Психологические характеристики лиц, переживших военный стресс. Труды Института психологии РАН. М., 1997. С. 254–262.
21. Харченко С.Я. Соціально-педагогічне консультування. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 403 с.
22. Хомич Г. О., Ткач Р. М. Основи психологічного консультування. Навчальний посібник. Київ: МАУП, 2004. 152 с.
23. Чаликова О. С. Психодиагностическая работа психолога практика: теоретический и практический аспекты: учебное пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. 138 с.
24. Эскин Р., Морсунд Дж., Траутманн Р. За пределами эмпатии. Терапия контакта в отношениях. К.: Інтерсервіс, 2018, 408 с.

Інформаційні ресурси:

1. Національна бібліотека України імені В. В. Вернадського http://www.nbuv.gov.ua/
2. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського www.dnpb.gov.ua/
3. Бібліотека українських підручників http://pidruchniki.ws/ Бібліотека Гумер http://www.gumer.info/